

Kincsek az értéktárakból

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényt 2012 tavaszán fogadta el az országgyűlés. A törvény értelmében a nemzeti értékek megóvandó értékek, azok azonosításában, rendszerezésében, adataik nyilvántartásba vételében és folyamatos frissítésében, gondozásában a megyei önkormányzatok működhetnek közre. E törvény alapján a megyei önkormányzatok megyei értéktárat hoztak létre, melyek segítségével azonosítják, jegyzékbe veszik és minél szélesebb körben megismertetik közigazgatási területük nemzeti értékét, egyúttal gondoskodnak azok fennmaradásáról. A megyei értéktárak jelentik a Nemzeti Értéktár középső szintjét, míg az alsót – ahol létrejöttek ilyenek – a települési értéktárak képviselik.

Az értékek szakterületenkénti kategóriái a következők: agrár- és élelmiszergazdaság, egészség és életmód, ipari és műszaki megoldások, kulturális örökség, sport, turizmus és vendéglátás, természeti környezet és épített környezet.

Ezúttal a települési értéktárakba felvett, ott nyilvántartott kincsek közül válogatunk.

Az 1556. évi Horváth Stancsics Márk vezette hősiesség várvédelem (Szigetvári Értéktár)

Horvát-Stancsics Márk (1510 k.-1561)
egy 1763-as festményen

Horváth Stancsics Márk – vagy ahogyan akkoriban emlegették, Horvát Márkó – Istvánffy Miklós történetírónk szerint: igazi vitéz, régi vágású, fegyelmet tartó katona volt, aki fényes katonai pályát futott be. Egy korabeli levél tanúsága szerint 1540-ben még a Battyányiak köteles szolgája volt, de 1548-ban már nemességet kapott, az 1550-es évek elején Győrben a lovasság kapitánya lett. 1555. december 9-től pedig a szigeti vár kapitányává nevezték ki. 1556-ban maroknyi seregével és a városlakó polgárokkal megvédte Szigetet a többszörös török túlerővel szemben.

A mintegy huszonötezres támadó sereget Ali pasa vezette. Csatlakozott hozzá csapataival Dervis pécsi, Nasuf koppányi és Ahmed babócsai bég. Az ostrom 1556. június 19-én kezdődött és július 31-ig tartott. A török először a várost ostromolta meg a keleti oldalon. Az ostromló törökök között a Radován hadnagy vezetésével kirohanó magyarok nagy pusztítást vittek véghez. A törököknek égő szurokkoszorúkkal és szuroklabdákkal sikerült a várost felgyújtaniuk. Az elpusztított városból Horváth Márk visszavonult a várba. A törökök ekkor hozzáálltak a vár ostromához. A vártavat felfogó töltést átvágva lecsapolták a tó vizét. A mocsaras iszapon át fatörzsekből, rőzsékből utat építettek, és így közelítették meg a bástyákat. A száraz marhabőrből készült ostromtetők védelme alatt az ostromlók már két helyen is megkezdtek a várfal aláásását, amikor a védők Szekcsőy Máté és Radován hadnagyok vezetésével ismét kirohantak, s meggyújtották a fából készített töltést, ami három nap és három éjjel egyfolytában égett. Közben Babócsa felől közeledett már a felmentő sereg, mire Ali pasa felhagyott az ostrommal, és visszavonult Pécs felé. A hosszúra nyúlt ostrom alatt Ali budai pasa seregének felét elvesztette, Horváth Márk ezer katonája közül kilencvenöt esett el. Szigetvár 1556. évi ostroma nagyon nagy diadal volt (hasonló az egrihez), amit igazol a sok, erről, illetve Horváth Márkról keletkezett népi ének. Ráadásul a szigetiek megtámadták és porig égették a szentlőrinci török tábornok is.

Mivel a legyengült vár újjáépítéséről a király nem gondoskodott megfelelőképpen, 1557-ben Horváth Márk lemondott a várkapitányságról. Állását csak 1558-ban foglalta el ismét, amikor a vár megerősítéséhez a kívánt anyagi és katonai támogatást megkapta. (Annyira megerősítette ekkor a várat, hogy az 1559-ben tartott országgyűlés Szigetvárt nevezte az ország legerősebb végvárának.) 1561 augusztusában bekövetkezett halála után Zrínyi Miklós lett a vár kapitánya, akinek Szigetvár védelmében tanúsított bátor, önfeláldozó helytállása, hősi halála elhomályosította történelmünk folyamán gradeci Horváth Stancsics Márk (Horváth Márk) érdemeit, melyek között a legnagyobb az, hogy egy mesterien szervezett, győztes várvédelemmel megtartotta a

szigeti várat. Kortársai még jól ismerték érdemeit. Már a sikeres szigeti vár védelme évében, 1556-ban megjelent róla *Tőke Ferenc* hősi éneke, melyben ezeket írta: „Valahul kik Dunán innen élhettek / Ő általa most megmenekedtetek!”

Klapka-ház (Kecskeméti Értéktár)

A ma a Bozsó Gyűjteménynek helyet adó barokk lakóház 1786-ban épült. Nevét arról kapta, hogy a cseh-morva származású, német anyanyelvű *Klapka* György, az 1848-49-es szabadságharc legendás tábornoka, helyettes honvédelmi minisztere 1832 és 1834 között – piarista kisdíakként – itt élt a rokonainál, hogy megtanulja a magyar nyelvet.

1896-ban a Klapka-asztaltársaság és a Katona-kör kezdeményezésére a „Csongrádi-kisutcát”, amelynek 48. számú épületében lakott Klapka két éven át – a városi tanács Klapka utcának nevezte át. (Mai számozás szerint a 34. számú ház.) A műemléképület a XIX. század végére olyan állapotba került, hogy már a lebontására is gondoltak, a város azonban nem adta ki erre az engedélyt. A tulajdonos ezért a telek másik végén épített új házat magának. A két épület két külön utcára nyílt. A telket később felszabdalták, majd 2012-től újra összevonták. A Klapka utca 34. és Fecske utca 23. számú házat is összekötötték, egy több mint 1200 m²-es kiállítóhelyet hozva létre. Az épületegyüttes azóta Gyűjtemények Házaként fogadja a látogatókat.

Bozsó János (1922-1998) festőművész 1957-től élt a Klapka-házban. Hosszú ideig ez volt a műterme. A képzőművészeten túl egy másik szenvedély is éltette. Több ezer tárgyból álló néprajzi, nép- és iparművészeti magángyűjteményt hozott létre, amit 1975-ben Kecskemét városának adományozott. Az épületben látogatható *Hanga* István órásmester különleges óragyűjteménye is.

Szlovák népviseleti magángyűjtemény (Kiskőrösi Értéktár)

Barkóczy Jánosné (a szlovák hagyományok őrzője, elkötelezett magángyűjtő) jelentős gyűjteménye elsősorban a szlovák női népviseleti darabokra terjed ki. A női viseletek különböző életkorú nők (lányok, fiatalasszonyok és az idősebb korosztály) és a különböző ünnepi alkalmakon (egyházi, családi) viselt komplett öltözékeiket tartalmazó gyűjtemény, magántulajdon, amit a gyűjtő otthonában biztonságosan (szekrényekben) őriz, és egyeztetés alapján bármikor, bárkinek megmutat. A gyűjteményi darabok hitelesek, hiszen a család maga is szlo-

vák származású. A családtagok is ilyen szellemben gondolkodnak, a gyűjtemény megőrzését ezen az alapon vállalják. A „Szlovák népviseleti magángyűjtemény” komplett ünnepi és hétköznapi öltözékeket, alsó és felsőruházati darabokat, fehér és díszes főkötőket, téli, őszi, nyári fejkendőket, különböző méretű, anyagú, funkciójú és korú vállkendőket, kendőbetéteket tartalmaz. Különleges értéke, hogy teljes öltözékeket őriz, amit ma már nem, vagy csak nagy szerencsével sikerülhet beszerezni. A gyűjteményt 2016-ban vették fel a települési értéktárba.

Német Nemzetiségi Múzeum (*Tatai Értéktár*)

A magyarországi németiség – csaknem negyedmillióra becsült lélekszámaival – hazánk számban második legjelentősebb nemzetisége. Tárgyi és szellemi kultúrájának országos gyűjtése, feldolgozása és bemutatása az 1972-ben alapított tatai Német Nemzetiségi Múzeum feladata. 1973-ban a tatai Miklós-malomban nyílt meg először a Nemzetiségi Néprajzi Múzeum kiállítása. Innen költözött át 1983-ban, a múzeum önállósodását követően a felújított, ugyancsak tatai Nepomucenus-malomba. Az egykori vízimalom 1758-ban *Fellner* Jakab tervei alapján épült, nevét a molnárok és vízen közlekedők védőszentjéről, Nepomuki Szent Jánosról kapta, akinek fából faragott, naiv szépségű szobra az épület homlokzatát díszíti. A főépületben van a múzeum háromszintes, közel ötszáz négyzetméteres kiállítótere. Itt helyezték el a kutatószobákat, a könyv-, fotó-, hang- és adattárakat is. A malom egykori szerkezetét, működését és történetét animációs film mutatja be a kiállításban. Az egykori magtárban található a műtárgyraktár.

Jelenleg a múzeum 2015-ben megnyitott negyedik állandó kiállítása tekinthető meg, melynek címe: „Mi és a többiek”. A korábbiak, a „Német telepesek Komárom megyében” 1973-ban, a „Der grosse Schwabenzug” 1985-ben, az „1100 év együttélés: Németek Magyarországon a honfoglalástól napjainkig” 1997-ben nyílt meg. A kiállításokat rendszeresen látogatják iskolai csoportok az ország minden részéből, de hazai és külföldi kutatók, e témában diplomázó egyetemi s főiskolai hallgatók is.

Rusznai-féle mézeskalács (*Lenti Értéktára*)

A mézeskalácsos Rusznai-dinasztia műhelye Lentiben, a Petőfi utcában működött. Az Ausztriából származó Rusznai családban a cukrász- és mézeskalácsos mesterség hagyománynak számított. *Rusznai* Józsefnek saját üzlete volt a településen, de a Rákosi-rendszerben fel kellett adniuk azt. Kisiparosként otthon dolgoztak tovább. Az így készült portékával vásárolni jártak Velemértől Letenyéig. Fia, *Rusznai Albert* feleségével 1946 óta családi vállalkozásban készítette az egyedi ízű, állagú, formájú figurákat, süteményeket, tortákat. 1965-től Annus néni egyedül vitte tovább a férjétől és apósától tanult mesterséget.

A vásárok, búcsúk közkedvelt bábjai – szív-, ló- és huszárformák, többnyire díszként szolgáltak – cukortésztából készültek, tojáshabbal cifrázott színes figurák voltak. Később a régi megszokott alakokon kívül húsvéti és karácsonyi figurákat is készítettek.

A messze földön jól ismert Rusznai-féle puszedli a mindennapok kedvence volt. A mézzel kevert puszedli sütésének mesterfogásait kevesen ismerték. Annus néni szerint kis adagban nem is lehetett elkészíteni, mert úgy nem adta ki az igazi ízét. Ő hajdanában öt kiló mézet, öt kiló cukorral, kb. húsz kiló liszttel és hatvan tojással dolgozott össze. Ezt kezdetben kenyérdagasztó teknőben, fakanállal kevergette, ami egy óráig is eltartott. A tojásfehérjét kézzel, rézüstben verték fel, majd hozzáadták a forró cukrot. A fáradságot, odafigyelést és időt igénylő munka „gyümölcse” a csillag, kör, szív, lóhere alakú puszedli volt fehér és barna mázban.

A Rusznai-féle mézes puszedli receptje: 0,5 kg cukor, 0,5 kg méz, 0,5 l víz, amit felforralunk és fahéjjal, szegfűszeggel, vaníliarúddal ízesítünk. Kihűlés után kb. 2 kg liszttel (amennyit a tészta felvesz), 3 dkg szalalkálival, 2 dkg szódabikarbónával és 6 tojás sárgájával összedolgozzuk. Célszerű este begyúrni és másnap kerek formára szaggatva kisütni. Ha kihűlt, 6 tojás fehérjéből és 0,5 kg porcukorból, 2 dl víz hozzáadásával készült mázzal kenjük be – barna mázhoz kevés kakaót adunk –, majd hagyjuk megszáradni. Több hétig is eláll.

A családi örökséget Annus néni lánya *Gretta* viszi tovább lányaival, *Grétával* és *Annával* együtt, hiszen ők is ismerik a puszedlikészítés fortélyait.

Horváth Zsuzsa cigányprímásnő életútja és szellemi hagyatéka (*Pomázi Értéktár*)

Horváth Zsuzsa (1943-2015) korában a világon egyedülálló női cigányprímás volt. Zenészdinasztia sarjaként Pomázon született. Édesapja, *Horváth Gyula* (Gyermely, 1908 – Pomáz, 1953) cigányprímásként a szentendrei Béke szállóban szerzett vidám órákat kirándulóknak, halászoknak, szentendrei fuvarosoknak. A kislány, Zsuzsa autodidakta módon kezdett hegedülni tanulni, majd a szentendrei zeneiskolába járt. A régi pomáziak emlékeznek rá, hogy a pöttöm kislányt a Beniczky utcai cigánykocsmában az asztalra állították, és kilenc évesen már százhusz nótát el tudott játszani hegedűn. Alig tízéves volt, mikor édesapjának örökre kihullott a vonó a kezéből, és ezzel a család nehéz anyagi helyzetbe került. Hárman maradtak árván a kicsi pomázi házban, így Zsuzsa már gyereklányként édesapja nyomdokaiba lépett, és esténként a Béke szállóban játszott nagy sikerrel, hogy anyagilag is támogatni tudja édesanyját és két testvérét.

A rádió ekkortájt mondta be a Rajkó Zenekar megalakulását, melynek célja volt az ország különböző pontjain élő roma fiatalok számára lehetőséget teremteni a cigányzene hagyományainak ápolására, továbbfejlesztésére. Ezt hallva Zsuzsa fogta édesapja hegedűjét és Pomázról beutazott a megadott címre. *Farkas Gyula*, az Állami Népi Együttes tagja hallgatta meg őt is. Zsuzsa édesapja kedves nótáját, a

„Hulldogálnak a hópelyhek...” kezdetűt játszotta, és a művészeti vezető meghatódottan vette fel a zenekarba. *Farkas Gyula* 1952-ben alapította meg a Rajkó Zenekart, amelynek karmestere, művészeti vezetője volt egészen a haláláig. 1960-tól már csak a „rajkók” tanításának, hangszerelésnek és zeneművek komponálásának szentelte életét. Nagy klasszikus zeneszerzők – Liszt, Kodály, Bartók, Offenbach – műveit hangszerelte meg cigányzenekarra, amivel egy világszerte szeretett és csodált egyedi hangzásvilágot alakított ki.

A kis Zsuzsa a Rajkó Zenekarban nemcsak boldog gyerekközösségre akadt, hanem jó nevelőkre is. A zenekarnak pénze nem volt, csak útiköltségre kaptak térítést a gyerekek. Zsuzsa Pomázról járt be HÉV-vel. Pestre jövet a vonaton elkezdett muzsikálni, és ezzel kereste meg a reggelire valót, majd hazafelé megint elővette a hegedűjét, s végighegedülte az utat.

Tanulmányait a Rajkó Zenekar Rottenbiller utcai általános- és zeneiskolájában folytatta. Tanárai között volt *Boross Lajos*, a legendás cigányprimás, akitől nagyon sokat tanult, és aki vallotta, hogy „az az igazi cigánymuzsikos, aki rögtönöz, aki szabad szárnyára engedi a maga szeszélyét. A dallam csak dallam, fel kell díszíteni, hogy cigánymuzsika legyen. A kotta nem elég, azt mindenki lejátszhatja. A művészet jelenti az igazi pluszt.”

Horváth Zsuzsa a hatvanas években ment férjhez *Puporka András* klarinét- és tárogató művészhez, a 100 tagú Cigányzenekar szólamvezető zenészéhez. Három gyermekük született: 1963-ban Zsuzsanna, 1971-ben Erika és 1978-ban András, a későbbi nótakirály.

Horváth Zsuzsa pályája során hat-héttagú zenekarával Budapest legpatinásabb szállodáinak, éttermeinek primása lett. Szerepelt a *Cinka Panna*, a *Csodacsatár* és a *Gül Baba* című filmekben, s egy színpadon állhatott *Jávor Pállal*, *Tompa Pufival*, *Gyurkovits Máriával*, *Kalmár Pállal*, *László Imrével* és *Latabár Kálmánnal*.

Játszott Helsinkiben és Varsóban, ahol VIT-díjat kapott. Meghívásra eljutott a Buckingham-palotába *II. Erzsébet* királynőhöz, a királyi család számos tagja előtt szerepelt, de a svéd királyi családnak is hegedült. Játszott Jakartában, Szingapúrban, Franciaországban, Bulgáriában, Németországban, Hollandiában, Ausztriában és Kanadában. Mégis egy riportjában így fogalmazott: „Forróbbak az itthoni tapsok”.

Utolsó éveiben a 100 tagú Cigányzenekarban hegedült, ahol fiát, a népszerű *Tolnai* (Puporka) András nótáénekest is kísért. A színpadon töltött ötvenöt éve alatt rendszeresen oktatott is: tanítványa volt mások mellett *Mága Zoltán* hegedűművész és *Roby Lakatos* világszenész virtuóz is.

2019-től jeles muzsikás társai mellett az őt ábrázoló dombormű is gazdagítja a budapesti VIII. kerületi Muzsikás Cigányok Parkját.

Szerb (Nagyboldogasszony) templom (*Ráckevei Értéktár*)

Ráckeve első virágzása a magyar és szerb vegyes lakosság betelepülésével kezdődött 1440 körül. A szerbek az Al-Duna menti Keve városából menekültek ide a törökök támadása elől. Kezdetben a katolikus templomot közösen használták a magyarokkal. A XV. század második felében kezdtek hozzá saját templomuk megépítéséhez. Az új, gótikus stílusú templom királyi támogatással készült a szerbeknek. Ezt a ma is álló templomot 1487-ben szentelték fel. Ez az ország egyetlen gótikus stílusú ortodox temploma. A hagyomány szerint a templomba először behatoló török janicsár dárdát döfött az egyik ikonba. Amikor kilépett a templomkapun, a szívéhez kapott és meghalt. E miatti félelmükben nem rombolták le a végül az épületet. A csodatevő képet a szentendrei Ortodox Múzeumban lehet megtekinteni.

A különálló, égszínkékre festett templomtorony alsó, gótikus része a templom építésével egy időből származik. 1757/58-ban barokk stílusban megmagasították. Ekkor érte el mai, 34 méteres magasságát.

A templom az úgynevezett Szerb Porta részét képezi, a kőfallal körülvett, gondozott gyepű virágos területén találjuk a gótikus templomot, a különálló, barokk harangtornyot, egy több mint 200 éves kőkeresztet és a paplakot. A templom teljesen körüljárható, bejárata az egyik mellékkápolnába nyílik. A két déli mellékkápolna kissé később, az 1500-as években épült reneszánsz stílusban.

Belső falait teljes egészében késő középkori balkáni stílusú freskók és faragványok díszítik a XVIII. századból. A templom egyházi élete ma is aktív, a paplakban lakik a pópa, sajnos a helyi felekezet mára már csupán néhány idős hívőre csökkent.

Ardelean József János: Kétegyháza község monográfiája (*Kétegyházai Értéktár*)

A románok és a magyarok által egyaránt lakott Békés megyei Kétegyháza község monográfiáját a szerzője 1893-ban román nyelven adta ki, a község és az egyházközség gyarapodásának és az utókor szellemi épülésének reményében. Könyve olyan, ma már az érdeklődő nagyközönség számára hozzáférhetetlen román nemzetiségű történeti munka, amely a krónikára jellemző pontossággal, archaikus nyelvezettel ad képet egy nemzetiségiek által lakott település történetéről.

Munkájának különleges értéket ad, hogy olyan eredeti forrásokat használ föl és idéz is gyakran, amelyek ma már nem találhatók meg. Dicséretére szolgál, hogy a kor helytörténetírásának eredményeit, szempontjait jól ismerte és használta fel. Könyvének adatgazdagsága jelentős segítséget nyújt a mai kutatásokhoz is.

A szerző, *Ardelean József János* 1848. december 30-án született Kétegyházán. Az alsófokú gimnáziumot Aradon, a felső osztályokat pedig Szarvason járta ki. Az aradi teológia elvégzése után Kétegyháza népe 1874-ben megválasztotta lelkésznek.

Irodalmi tevékenységét 1875-ben kezdte. Számos műve közül csak hármat emelünk ki: Az iskolás gyerekek testi és lelki egészségének fenntartásáról szóló könyvét, az *Etikett* című, szociális kérdéseket feszegető tanulmányát és *A zsidók ceremóniái és hagyományai* című kötetét. *Ardelean* elsőként írt román nyelven településtörténeti összefoglalót a nagyobb részt románok által lakott Kétegyházáról. Ez a könyv a maga eszközeivel is elősegítette a fentebbi célkitűzéseket, amikor a kétegyházi román lakosság önismeretének nemzedékeken át forgatott forrása lett.

(h)

